

حوزه‌های علمیه و مطبوعات (دهه ۳۰ تا ۷۰)

چکیده: تردیدی نیست که اصلی‌ترین وظیفه حوزه و روحانیت، شناخت اسلام و ارزش‌های دینی و احکام الهی و ابلاغ و نشر و گسترش آنها است. در گذشته فقاهت و اجتهاد و بیان احکام و ارزش‌های دینی از طریق منبر و سخنرانی و تألیف کتاب صورت می‌گرفته است. ولی باید در کنار همه این ارزش‌ها، مسئله ابلاغ و تبلیغ و ارشاد و هدایت‌گری را در بعد گسترده‌تر و شیوه‌های دقیق‌تری جست‌وجو کرد. یکی از این روش‌ها، استفاده از مطبوعات و رسانه‌های جمعی است. این نوشته تلاش دارد با مروری کوتاه بر تاریخچه مطبوعات دینی به بررسی مطبوعات حوزوی از دهه ۳۰ تا ۷۰ بپردازد و برخی ویژگی‌های این نشریات را برشمارد.

کلیدواژه‌ها: مطبوعات، حوزه‌های علمیه، مطبوعات دینی.

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.

بعد از انقلاب صنعتی، عرصه زندگی جمعی انسان‌ها دستخوش تغییر و تحولات فراوانی شده و از جمله عناصری که به دنبال این تغییر و تحولات، در زندگی جمعی و اجتماعی انسان‌ها نقش روز افزون و غیر قابل انکاری پیدا کرد، رسانه‌های جمعی بود. امروزه متخصصان مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و ارتباطات، رسانه‌ها را از اجزای ضروری و جدایی ناپذیر زندگی بشر دانسته و تأکید می‌کنند که تأثیر و نقش رسانه‌های جمعی در شکل‌دهی افکار و عقاید انسان‌ها به حدی رسیده است که هیچ عنصری در جهان امروز بدیل آن محسوب نمی‌شود. رسانه‌های جمعی در جهان معاصر از چنان قدرتی برخوردار شده‌اند که حتی تعیین‌کننده ارزش‌ها، باورها و هنجارهای جامعه شده و در ساماندهی روابط انسانی و اجتماعی بشریت نقش قاطعی ایفا می‌کنند. مطبوعات نیز به عنوان یکی از اجزای رسانه‌های جمعی از جایگاه خاصی در جامعه برخوردار است. مطبوعات از شمار ابزار اجتماعی‌اند که امروزه به تصرف در اذهان می‌پردازند و این قدرت را دارند که دگرگونی‌های عظیمی در جامعه پدید آورند و در ساماندهی جریان روابط انسانی و اجتماعی ایفای نقش کنند و چون از پیوستگی حضور و پیام‌رسانی به مخاطبان خود بهره‌مند هستند، قدرت به نتیجه رساندن مفاهیم و موضوعات را در بین افراد و اقشار اجتماعی می‌یابند. مطبوعات روح تحرک و تکامل را در کالبد جامعه می‌دمند و موجب رشد و شکوفایی افراد جامعه می‌گردند. اعضای جامعه را از حقایق جهان هستی، وقایع جهان هستی، وقایع جهان پیرامون، تحولات اجتماعی ملت‌ها و... آگاه می‌سازند و در نهایت افراد جامعه را تربیت می‌کنند.

به دلیل وجود ذوق‌ها، سلیقه‌ها و طبع‌های مختلف از یک سو و تخصص‌ها و تجارب از سوی دیگر، مطبوعات در حوزه‌های گوناگون فعال بوده، در مسیر پاسخگویی به گروه‌های مختلف اجتماعی به تولید فرآورده‌های متنوع می‌پردازند.

تردیدی نیست که اصلی‌ترین وظیفه حوزه و روحانیت، شناخت اسلام و ارزش‌های دینی و احکام الهی و ابلاغ و نشر و گسترش آنها است. در گذشته فقاهت و اجتهاد و بیان احکام و ارزش‌های دینی، بیشتر از طریق منبر و سخنرانی و تألیف

کتاب صورت می گرفته است؛ ولی باید در کنار همه این ارزش‌ها، به حکم ضرورت زمان و مقتضیات جوامع اسلامی، مسئله ابلاغ و تبلیغ و ارشاد و هدایت‌گری را در بعد گسترده‌تر و شیوه‌های دقیق‌تری جست‌وجو کرد. یکی از این روش‌ها، استفاده از مطبوعات و رسانه‌های جمعی است. البته دردمندان دیندار و دینداران دردمند از بدو ورود مطبوعات به این عرصه، به تأسیس جراید مختلف و طبع و نشر آن اقدام و از طریق این رسانه به نشر و گسترش احکام دینی پرداخته‌اند. نگاهی به فهرست جراید کشور از ابتدای فعالیت‌های مطبوعاتی تا به حال نشان می‌دهد که دینداران، روحانیون و حوزه‌های علمیه از جراید و مطبوعات استفاده شایانی کرده‌اند؛ هر چند ممکن است نتوانسته باشند همگام با تغییر و تحولات پیش رفته باشند.

با اینکه سرزمین اصلی زبان فارسی، ایران است، اما نخستین مطبوعات فارسی در هندوستان منتشر شده است. اخبار ایرانی، روزنامه هندوستان، مرآت الاحوال، جام جهان‌نما، شمش الاخبار و... از مطبوعات فارسی‌زبانی هستند که بر اساس تحقیقات انجام شده تا کنون، بر مطبوعات فارسی چاپ ایران فضل تقدم دارند. (قاسمی، ۱۳۷۲، ص ۱۱) بیشتر محققین آغاز به کار مطبوعات در ایران را با انتشار کاغذ اخبار در روز دوشنبه ۲۵ محرم الحرام ۱۲۵۳ قمری مطابق با اول ماه مه ۱۸۳۷ میلادی می‌دانند که مدیریت آن را میرزا صالح شیرازی به عهده داشت. از این تاریخ به بعد، جراید مختلفی در زمینه‌های گوناگون به طبع و نشر رسید. بنابر نوشته‌های مؤلف کتاب تجزیه و تحلیل آمار مطبوعات ایران در فاصله زمانی ۱۲۱۵ - ۱۳۵۷ در این دوره ۱۴۲ ساله، ۴۳۷۶ نشریه به سلک مطبوعات در آمده‌اند. (برزین، ۱۳۷۰، ص ۹) اما سابقه مطبوعات دینی به دوران مشروطیت باز می‌گردد و در این عصر است که با اولین جریده دینی تاریخ مطبوعات ایران روبه‌رو هستیم. جریده الاسلام اولین جریده دینی است که به مدیریت سید محمد علی ملقب به داعی الاسلام در رمضان المبارک ۱۳۲۰ قمری به طبع و نشر می‌رسد. بعد از این جریده، نشریات دینی دیگری نیز منتشر می‌گردد و به گسترش تعالیم دینی از طریق این رسانه اقدام می‌نمایند. روحانیت و علمای شیعه به نقش این رسانه در گسترش تعالیم اسلامی توجه شایانی داشته‌اند و هر گاه اجازه یافته‌اند به تأسیس و طبع

و نشر این گونه نشریات اقدام کرده‌اند؛ به طوری که حتی اجازه مصرف خمس و زکات را جهت بقای نشریات دینی صادر کرده‌اند.^۱

اما حوزه‌های علمیه به عنوان یک نهاد فرهنگی - مذهبی برای ترویج افکار و اندیشه‌های دینی خود رسماً از سال ۱۳۳۷ شمسی وارد عرصه فعالیت‌های مطبوعاتی شدند. بعضی از حوزویان با درک زمان و تغییر و تحولات به وجود آمده در سال‌های اخیر، تا حدود بسیاری خود را با زمانه هماهنگ نموده و همراه و همگام با گسترش فعالیت‌های مطبوعاتی در کشور، به بسط و گسترش فعالیت مطبوعات حوزوی پرداخته‌اند. در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ عملاً دو گروه از حوزویان با دو گرایش متفاوت به انتشار دو نشریه مکتب تشیع و درس‌هایی از مکتب اسلام مبادرت نمودند. این دو گروه علاوه بر این، چند نشریه وابسته به خود را ساماندهی کرده بودند که هیچ‌یک با نشریات مکتب تشیع و مکتب اسلام از نظر کمی و کیفی قابل مقایسه نبود. در دهه ۱۳۶۰ با اینکه نشریه مکتب اسلام به انتشارش ادامه داد، اما مکتب تشیع که قبل از انقلاب انتشارش متوقف شده بود، دیگر منتشر نشد. در این دهه علاوه بر مکتب اسلام، نشریاتی دیگری چون نور علم، حوزه، پاسدار اسلام و کیهان اندیشه منتشر شده‌اند. با وجود این، دوره بسط و گسترش فعالیت مطبوعات حوزوی را بایستی در

۱. مرحوم آیت‌الله سید ابوالحسن اصفهانی یکی از مراجع بزرگ نجف اجازه مصرف خمس و زکات را برای ادامه کار جریده الاسلام بدین نحو صادر کرده است:

بسم الله الرحمن الرحيم: مخفی نماند چون مجله دینیة الاسلام... برای ارشاد جمال و جلوگیری از مقالات مضرة اهل ضلال و دفع و رفع تشویش اذهان مستضعفین بسبب بعضی از نشریات اعدای دین مبین قلیل النظیر و ترویج و طبع و نشر آن خدمت بزرگی بعالم اسلامیت، البته اخوان مؤمنین بعد از التفات بقواید جلیله این مجله خواهند دانست که اعانت و مساعدت و بذل مال در تهیه وسائل طبع و نشر آن از اوضح مصادیق سییل الله و اظهار افراد وجه بریه است. پس بر همه لازم است در ادامه آن اهتمام نموده از بذل مال و صرف وجوه حتی از زکوت و اوقات و وصایائی که مصرف آنها وجوه بریه است دریغ ننمایند؛ بلکه اشخاصی که سهم حضرت امام (ع) برایشان تعلق می‌گیرد و ماذونند که خمس آن را صرف این مصرف مهم نمایند، قبول و ممضی است. (حکم مذکور در شماره ۵۱ یازدهم روزنامه ایران آزاد چاپ شده است. ر. ک: صدر هاشمی، ج ۱، ص ۲۴۳)

دهه ۱۳۷۰ دانست. در این دهه، علاوه بر حوزه علمیه قم و دفتر تبلیغات اسلامی حوزه، دیگر حوزه‌های علمیه، از جمله حوزه علمیه تهران و مشهد نیز به انتشار نشریه مبادرت کرده‌اند. در این دهه با رشد کمی و کیفی نشریات حوزوی روبه‌رو هستیم و نشریات متعددی در عرصه‌های تخصصی پا به عرصه فعالیت مطبوعاتی نهاده‌اند. این مقاله قصد دارد به بررسی نشریات حوزوی بپردازد و با بررسی اجمالی این نشریات تصویری از فضای گذشته نشریات حوزوی و وضعیت فعلی آن ارائه نماید.

الاسلام، نخستین جریده دینی

سید محمدعلی ملقب به داعی الاسلام، بنیانگذار نخستین نشریه اسلامی ایران را باید نخستین تلاشگر در زمینه نشر حقایق و معارف اسلامی از طریق مطبوعات دانست. او با انتشار نشریه الاسلام، در رمضان المبارک ۱۳۲۰ ق در اصفهان، آغازگر این حرکت بود. این روزنامه با چاپ سنگی و به‌طور ماهانه منتشر می‌گردید. روزنامه الاسلام ناشر افکار صفاخانه اصفهان بود و قریب سه سال انتشار یافت. مقالات این روزنامه در زمینه مذهب اسلام و عقاید شیعه بود. مدیریت این روزنامه را سید محمدعلی داعی الاسلام به عهده داشت. درباره علت تأسیس این نشریه در شماره اول آن شرحی نوشته شده که نقل می‌گردد:

چون سال‌ها است دعوات عیسویه می‌گفتند که چرا اهل اسلام جواب ما را نمی‌دهند، با آنکه از دول فرنگستان بیلدان اسلامی می‌آییم و اداره دعوت مفتوح می‌نماییم، کورورها در سال مخارج آن می‌کنیم، در هر سال کتب فراوان در رد اسلام می‌کنیم و به‌دست اهل اسلام می‌دهیم، از این جهت از غره شهر جمادی الاخر ۱۳۲۰ قمری در اصفهان به‌امر جناب مستطاب حامی الشریعة الغراء مورج الملة البيضاء ملاذ الانام مروج الحکام حجت الاسلام آقای حاج شیخ نورالله ثقة الاسلام - دامت برکاته العالیة - اداره دعوات اسلامیة به‌نام «صفاخانه» در محله جلفا دایر شده است. گفت‌وگوی دعوات اسلامیة با مسیحیان و دعوات تحریر می‌شود و در این اوراق انتفاع مسیحیان و

مسلمانان دور مندرج می گردد. امید داریم کم کم دعوات اسلامی به ممالک خارجه بفرستیم و حجت را بر اهل جهان تمام کنیم.

گویا مجله الاسلام پس از نشر شماره اول دچار توقیف گردیده و مدت پنج ماه انتشار آن به تأخیر افتاده است و پس از پنج ماه به دستور آتابک دو مرتبه منتشر شده است. در مرتبه دوم شماره های مجله مرتباً در هر ماه انتشار یافته است و سال اول آن با نشر شماره دوازده مورخ شهر شوال المکرم ۱۳۲۱ قمری پایان یافته است.

در مورد تأسیس صفاخانه، صدر هاشمی در جلد اول تاریخ مجلات ایران صفحه ۲۳۴ چنین می نویسد:

از چند سطر مقدمه شماره اول مجله و اطلاعاتی که نگارنده از خارج دارم، تاریخچه تأسیس صفاخانه اصفهان بدین قرار است که در سال ۱۳۲۰ هجری قمری به دستور آقای حاج آقا نورالله، در محله جلفای اصفهان دعوت خانه ای به نام «صفاخانه اصفهان» تأسیس گردیده و یکی از مطلعین و آشنایان به مذهب مسیح موسوم به سید محمدعلی و ملقب به داعی الاسلام از طرف جامعه روحانیون اصفهان مأمور به مباحثه و مناظره با علما و مبلغین دین مسیح که در این تاریخ به حد وفور در این شهر رفت و آمد داشته، گردیده است.

داعی الاسلام در شماره ۵ سال اول الاسلام در جایی که تحت عنوان «سرور غیبی»، شرح احوال رکن الملک را به قلم ادیب التجار نقل کرده، در ضمن خدمات رکن الملک نایب الحکومه ظل السلطان در اصفهان، راجع به تأسیس اداره دعوت اسلامی می نویسد: «از جمله اقدامات حسنه و خیرات مستحسنه حضرت آقای رکن الملک، احداث اداره دعوت اسلامی است که ان شاء الله تا ظهور قائم آل محمد این رشته متصل خواهد بود. در روز دوازدهم جمادی الاولی ۱۳۲۰ در منزل خودش انجمنی ترتیب دادند مشتمل بر علما و ارکان و تجار. پس از اجتماع با غایت فصاحت و بلاغت به این مضمون نطق فرمودند. خداوند کریم حکیم را شکر بی حد و حمد بی حد به جا می آوریم که نعمت دین مبین اسلام را به ما عطا فرمود... و مقتضای تکالیف مقرر آن عمل نماییم و همیشه

به فکر آن باشیم که این کلمه جامعه را وسعت دهیم و در استحکام عقاید عوام و ضعفا و سد خروج آنها بکوشیم... پس بر راهنمایان انام و پیشوایان عظام اسلام، یعنی علمای اعلام بر حسب تکلیف اسلامی حتم است که از گوشه‌های مسجد و زوایای محراب بیرون آمده، به میدان تقابل آیند... آقای حاج شیخ نورالله ثقة الاسلام که همیشه در اصول نوعیه اسلامیة ساعی و جاهد در آن مجلس نظقی بسزا فرمودند و به تشکیل اداره دعوت اسلامیة باتفاق ایشان ساعی شدند و حضار از اهل حل و عقد اظهار اتفاق رأی و همراهی نمودند. اداره تشکیل یافت... جلسه مذکور در حقیقت هسته مرکزی صفاخانه اصفهان بود و پس از توسعه و تشکیل جلسات مرتب آن در اداره دعوتخانه جلفا مجله ماهیانه‌ای به نام الاسلام برای ثبت مذاکرات که دربارهٔ مذهب اسلام و مسیح بین داعی الاسلام و مبلغین مسیحی در صفاخانه اصفهان می‌شد، همه ماهه در یک رساله طبع و به نام مجله الاسلام و یا گفت‌وگویی صفاخانه اصفهان منتشر می‌گردید. « بدین ترتیب نخستین تلاش‌ها در زمینهٔ نشر معارف اسلامی از طریق مطبوعات آغاز شد.

از مجموع ۳۱ عنوان نشریهٔ مذهبی عصر قاجاریه ۹ نشریه در فاصلهٔ زمان ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۵ آغاز به کار کرده‌اند و از سال‌های ۱۳۲۶ تا ۱۳۴۰ در مجموع ۱۰ جریده و در فاصلهٔ زمانی ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۵، دوازده نشریه فعالیت مطبوعاتی خود را آغاز کردند.

نشریات حوزوی قبل از انقلاب

عمده فعالیت مطبوعاتی حوزه‌های علمیه در سال‌های قبل از انقلاب به دو نشریهٔ مکتب اسلام و مکتب تشیع باز می‌گردد. این دو نشریه در واقع بیانگر دو دیدگاه متفاوت در حوزه‌های علمیه است. در ادامه به بررسی این دو نشریه می‌پردازیم:

نشریه مکتب اسلام

درس‌هایی از مکتب اسلام نشریه‌ای ماهانه است که از سال ۱۳۷۸ ق (آذر ۱۳۳۷ شمسی) آغاز به کار کرد. این نشریه طیف دیگری از نویسندگان و حوزویان را در بر می‌گیرد که از نظر خط و مشی دینی با طیف اول اختلافات زیادی دارد. در شمارهٔ اول

این نشریه درباره هدف از انتشار نشریه، بعد از اشاره به تحولات بعد از انقلاب صنعتی و جو بدبینی و تحقیر به وجود آمده نسبت به عقاید مذهبی، آمده است:

به موازات این جریانات انواع وسائل فساد اخلاقی در دسترس عموم قرار گرفته و امواج نامحدودی از شهوت که هیچ حد و مرزی و قانونی را به رسمیت نمی شناسد، به جنبش در آمده است. ضمیمه شدن این جهات به یکدیگر، سیل مدهشی از بی دینی و فساد اخلاقی راه انداخته و به عده ای جرئت داده که کلیه اصول اخلاقی را زیر پا گذاشته و رشته ایمان و اعتقاد را یکباره پاره کنند و ذخایر گرانبهای معنوی و اخلاقی که نتیجه زحمات چندین هزار ساله مردان خدا در راه تربیت نوع انسانی است، بر باد دهند. شکی نیست دست هایی هم در کار بوده و عوامل گوناگون دیگری هم به این موضوع کمک کرده است که شرح آنها خود داستان جداگانه ای است. ولی از میان همه یک موضوع را لازم به تذکر می دانیم و آن اینکه در این مدت بر اثر عواملی واقعی عقاید و دستورات مذهبی چنانکه باید مخصوصاً برای نسل جوان معرفی نشده و یا به عبارت دیگری: آنها از درک صورت واقعی دور افتاده اند. در هر حال کار به جایی رسیده که تصورات غلطی که هیچ گونه شباهتی با معنای دین و مذهب ندارد، پیش خود ترتیب داده و روی آن نتیجه گیری کرده اند. . . . بر اثر مجموعه این جریانات بی بند و باری عجیبی از نظر اخلاقی در اجتماعات حکم فرما شده و به دنبال آن مفاصد روز افزونی که از لوازم حتمی و اجتناب ناپذیر این هرج و مرج اخلاقی است، به بار آمده است. . . . نویسندگان این کتاب، که فعلاً به صورت جزوات کوچکی منتشر می شود، با در نظر گرفتن این حقایق، برخورد لازم دانستند با عزمی راسخ، که از تشخیص صریح حقیقت سرچشمه می گیرد، تا آنجا که ممکن است و قدرت دارند آنچه را برای بیداری افکار و رسیدن به این مقصود، نافع می بینند در دسترس عموم بگذارند و روح تعلیمات اسلام را چنانکه باید در خلال بحث های متنوعی که همه یک هدف را تعقیب می کند، تشریح کنند.

نویسندگان اصلی

جدول شماره ۱ نویسندگان اصلی نشریه مکتب اسلام را نشان می‌دهد. مطابق این جدول آقایان ناصر مکارم شیرازی و جعفر سبحانی مجموعاً در ۱۰ شماره هر کدام ۴۱ صفحه مطلب منتشر کردند که به طور متوسط برای هر شماره ۴ صفحه می‌باشد. در مقابل علی اکبر حسینی با ۲۱ صفحه، عقیقی بخشایی ۲۰/۵ صفحه، کامل خیرخواه ۲۰ صفحه، علی حجتی کرمانی ۲۲ صفحه و داود الهامی با ۲۳ صفحه از میان دیگر نویسندگان اصلی نشریه مطالب کمتری به چاپ رسانده‌اند.

نویسندگان اصلی نشریه مکتب اسلام در سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۴ (ارقام جدول به صفحه است)

ردیف	شماره پیاپی نویسندگان										
	۱۶۸	۱۸۱	۱۸۲	۱۸۳	۱۸۴	۱۸۵	۱۸۶	۱۸۷	۱۸۹	۱۹۰	جمع
۱	۴	-	۴/۵	-	۴/۵	-	۵	-	۵	-	۲۳
۲	۴	۴	۲	۵	۴	۴/۵	۴/۵	۴/۵	۵	۴	۴۱
۳	-	۳/۵	-	۳	۳	۳	۱/۵	۳	-	۴	۲۱
۴	-	-	-	-	۴	۴	۴/۵	۴	-	۴	۲۰/۵
۵	۳	-	۷	-	۳	۳/۵	۲/۵	۳/۵	۳	۲/۵	۲۸
۶	۴/۵	۴	-	۴	-	۴	-	۵	۴	-	۲۵/۵
۷	۳	۳/۵	۳/۵	۳	۳	۴	۳	۴	-	-	۲۷
۸	۳	۴/۵	۴/۵	-	۳/۵	۴/۵	۳/۵	-	۴/۵	۲	۳۰
۹	-	۳/۵	۳/۵	-	۳	۴/۵	۲/۵	۵	-	-	۲۲
۱۰	۳/۵	۱۲/۵	۳	۴	۳/۵	۳/۵	-	۳/۵	۴	۴	۴۱
۱۱	۳/۵	۴	۲	۳	۳	۳/۱۱/۵	۴	۵	۴	-	۳۳
۱۲	-	۴	-	۴	-	۴	-	۴	-	۴	۲۰

(جدول شماره ۱)

موضوعات

جدول شماره ۲ موضوعات مطرح شده در نشریه درس‌هایی از مکتب اسلام را در سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۴ نشان می‌دهد. همچنان که این جدول حاکی است، تفسیر و مطالب مربوط به خانواده و زنان و همچنین مطالب مربوط به تاریخ اسلام، موضوعاتی بوده‌اند که این نشریه در سال‌های یاد شده بیشتر به آنها توجه کرده است. مناسبت‌ها و رویدادهای روز، مباحث و موضوعات مربوط به اندیشه و بررسی تفکرات جدید، دیگر موضوعاتی بوده‌اند که این نشریه به آنها بیش از سایر موضوعات پرداخته است. موضوعات فقهی، امامان و اخلاق نیز سهم قابل توجهی را به خود اختصاص داده‌اند. همان طوری که جدول نشان می‌دهد، به جز دعا که دو مطلب راجع به آن در این نشریه به چاپ رسیده است، بقیه موضوعات تقریباً مطالب ثابت نشریه در این سال‌ها بوده و نشریه در هر شماره، حداقل یک یا دو مقاله راجع به آنها به چاپ می‌رسانده است.

موضوعات مطرح شده در مکتب اسلام (سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۴)

شماره پیاپی	موضوعات	تفسیر	دعا	فقه	نقد	تاریخ اسلام	خانواده و وزن	مناسبت‌ها و رویدادها	امامان	تاریخ عمومی	علوم تجربی	اخلاق	اندیشه	داستان	سایر
۱۶۸		۲	۲	۱	۱	۳	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	
۱۸۱		۲	-	۱	-	۲	۱	۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	
۱۸۲		۲	-	۱	۱	۱	۳	۱	۲	-	۱	۱	۲	۱	
۱۸۳		۲	-	۱	۱	۱	۱	۲	۱	۳	۱	۱	۱	۲	
۱۸۴		۲	-	۲	-	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۳	۱	۱	
۱۸۵		۳	-	۱	-	۱	۳	۱	۱	-	۳	۲	۲	۱	
۱۸۶		۲	-	۳	۱	۱	۲	۲	۲	۱	۲	۲	۲	۱	
۱۸۷		۲	-	۲	-	۲	۱	۱	۱	۲	۲	-	۱	۱	
۱۸۹		۲	-	۱	۱	۳	۱	۲	۱	۱	۱	۲	۱	-	
۱۹۰		۲	-	-	-	۲	۲	۲	۱	۲	۱	-	-	۲	
جمع		۲۱	۲	۱۳	۵	۱۷	۲۰	۱۶	۱۳	۱۳	۱۳	۱۲	۹	۱۱	

(جدول شماره ۲)

مکتب تشیع، نشریه‌ای سالیانه بود که به همت جمعی از دانشمندان حوزه در شوال ۱۳۷۸ ق (اردیبهشت ۱۳۳۸ شمسی) آغاز به کار کرد. در مقدمه شماره اول این نشریه سالانه، درباره هدف از انتشار آن چنین آمده است:

... اینک ما در چنین محیطی زندگی می‌کنیم. محیطی که در آن انواع شبهات، انحرافات، مفسد اخلاقی، هرج و مرج‌های طبقاتی و تشکیلاتی، فاصله روحانیت و سایر طبقات و هزاران بدبختی دیگر وجود دارد. چه باید کرد آیا نباید همه با هم در فکر علاج باشیم؟ آیا وقت آن نرسیده که هر کس به اندازه استعداد خود قدمی اصلاحی بردارد؟ آیا نباید یک دستگاه تبلیغاتی قوی که براساس قانون مقدس آسمانی کار خود را شروع کند، به وجود آید؟ مسلماً جواب تمام این سؤالات مثبت است. و اینک ما با توجه به مطالب فوق درصدد برآمده‌ایم تا به اندازه وسع خود کوشیده و کتاب‌های مفیدی که از نتایج افکار دانشمندان برجسته مذهبی تهیه شده در اختیار جامعه بگذاریم و این اولین کتاب است که بدین منظور با سبک بدیع تقدیم می‌کنیم. البته ابتدای کار ما است و نباید توقع داشت که بی‌نقص باشد، ولی امیدواریم به لطف و عنایت پروردگار رفته‌رفته در تکمیل و توسعه این نشریه بکوشیم و وزنه بزرگی از نظر تبلیغی و بیان حقایق اسلامی به وجود آوریم.

دست اندرکاران نشریه سالیانه مکتب تشیع، از مهر ۱۳۳۸، اقدام به انتشار فصلنامه مکتب تشیع با همان نویسندگان کردند. در مقدمه اولین شماره فصلنامه مکتب تشیع درباره هدف از انتشار فصلنامه چنین آمده است:

خواننده محترم، قطعاً وقتی که جناب عالی سری به کتابخانه‌ها و یا روزنامه‌فروشی‌ها می‌زنید، از اینکه انتشارات ضد دینی فوق العاده زیاد و در مقابل، نشریه‌های مذهبی کم و در حکم صفر است، ناراحت می‌شوید. شما می‌خواهید مسائل جاری روز را از دریچه چشم مذهب مطالعه کرده و

طرز تفکر اسلام را درباره بسیاری از مسائل بدانید. مثلاً می‌خواهید بدانید با اینکه تمام آثار و فعالیت‌ها در صحنه خلقت از ماده است و هر حادثه و پدیده‌ای، علت مادی دارد، نقش خدا در این میان چیست و اسلام چگونه این مطلب را تجزیه و تحلیل کرده است و مایلید که حوادث تاریخی اسلام را تجزیه و تحلیل نموده و هر حادثه را آن‌طور که واقع شده ببینید و هزاران مطلب دیگر. بدون شک این نظر مقدس با مطالعه تشریح سه ماهه مکتب تشیع که مقالات آن به وسیله برجسته‌ترین و بزرگ‌ترین دانشمندان اسلامی تهیه می‌شود، تأمین می‌گردد. این نشریه در آغاز هر فصل (مهر، دی، فروردین، تیر) در ۱۶۰ صفحه منتشر و در جهان اسلام پخش می‌گردد. وجه اشتراک سالانه (۴ شماره) یکصد ریال است.

در قسمت «چند تذکر» درباره دست اندرکاران این فصلنامه چنین آمده است: «این کتاب با همکاری این جانبان سید محمدباقر مهدوی، اکبر هاشمی، محمدجواد باهنر تهیه و منتشر شد.»

همچنین این گروه از حوزویان گاهنامه بعثت، نشریه داخلی حوزه علمیه قم را برای طلبه‌های حوزه علمیه قم از سال ۱۳۴۲ و نشریه سالیانه جوانان را برای مخاطبان جوان سراسر کشور منتشر کردند.

نویسندگان اصلی

جدول شماره ۳ نویسندگان اصلی نشریه مکتب تشیع را در سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۴۴ نشان می‌دهد. مطابق این جدول، سه تن از نویسندگان آقایان محمدحسین طباطبایی، محمدحسین بهشتی و صالحی نجف آبادی، به عنوان نویسندگان اصلی نشریه در ۸ الی ۹ شماره از ده شماره مورد بررسی مطلب داشتند. بعد از آنها آقایان مرتضی مطهری، ناظم‌زاده کرمانی، غلام‌رضا سعیدی و محمود نجم‌آبادی از نظر تعداد مطالب منتشره در ده شماره مورد بررسی، در رده‌های بعدی قرار دارند. بقیه نویسندگان حداقل سه یا چهار مقاله در نشریه در مدت مورد بررسی به چاپ رسانده‌اند. جدول نویسندگان همچنین حاکی است که آقایان ابوالفضل موسوی با ۱۴۰

صفحه، مرتضی مطهری با ۱۳۸ صفحه و صالحی نجف‌آبادی با ۱۳۸/۵ صفحه بیش از دیگران در این مدت مطلب به چاپ رسانده‌اند. آقایان محمدجواد حجتی با ۱۲۹ صفحه، محمدحسین طباطبایی با ۱۲۵ صفحه و محمدحسین بهشتی با ۱۱۵ صفحه در رده‌های بعدی قرار دارند. کمترین مطالب را در بین نویسندگان اصلی نشریه سید محمود طالقانی (۴۰ صفحه) در مدت مورد بررسی به چاپ رسانده است.

نویسندگان اصلی نشریه مکتب تشیع در سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۴۴ (ارقام جدول به صفحه است)

ردیف	تاریخ انتشار نشریه نویسندگان		مهر	دی	بهار	تیر	خرداد	اردیبهشت	خرداد	اردیبهشت	اردیبهشت	جمع
	۱۳۳۸	۱۳۳۸										
۱	محمدحسین طباطبایی	۲۲	۱۰	۶	۴	۱۰	۳۰	۱۰	-	۲۳	-	۱۲۵
۲	محمدحسین بهشتی	-	۹	۱۲	۹	۸	۱۷	۱۸	۲۱	۱۲	۹	۱۱۵
۳	سید محمود طالقانی	۸	-	۶	۲۱	-	۱۰	-	-	-	۱۶	۴۰
۴	مرتضی مطهری	۲۱	۲۵	-	۲۱	-	۳۳	۱۵	-	-	۲۳	۱۳۸
۵	ناظرزاده کرمانی	۱۷	۱۱	۲/۵	۲۱/۵	-	-	۲	-	-	-	۷۱/۵
۶	مهدی حائری تهرانی	۱۱	-	-	-	۱۴	-	۱۴	-	۲۱	-	۶۰
۷	صالحی نجف‌آبادی	۲۱	۱۱	۲۲	۳۲	-	-	۱۸	۲۰	۱۸	۷	۱۳۸/۵
۸	ابوالفضل موسوی	-	-	-	-	۲۵	۴۳	۳۲	۴۰	-	-	۱۴۰
۹	محمدتقی جعفری	-	-	-	-	۲۴	۸	-	۱۸	-	-	۸۲
۱۰	اکبر هاشمی	-	-	-	-	-	۱۲	۱۶	۴۵	۳۴	-	۱۰۷
۱۱	محمدجواد باهنر	-	-	-	-	-	۲۰	۲۷	-	-	۱۲	۵۹
۱۲	محمدجواد حجتی	-	-	-	-	-	-	۲۰	۲۷	۲۶	۴۶	۱۲۹
۱۳	سیدهادی خسروشاهی	-	-	-	-	-	-	-	۳۲	۶۵	۱۲	۱۰۹
۱۴	محمود نجم‌آبادی	-	-	۱۱	-	-	-	۶	۹	۷	۱۹	۵۲
۱۵	غلامرضا سعیدی	۱۴	۳۱	۱۰	-	-	۱۸	۲۸	-	-	-	۱۰۱

(جدول شماره ۳)

موضوعات

جدول شماره ۴ مهم ترین موضوعات نشریه مکتب تشیع را در سال های ۱۳۳۸ تا ۱۳۴۴ نشان می دهد. مطابق این جدول، موضوعات اجتماعی، کلام، تفسیر، فلسفه، مطالب مربوط به امامان و اصحاب آنان و قرآن، بیشترین مطالب و موضوعات نشریه را به خود اختصاص داده اند که از میان آنها موضوعات اجتماعی سهم بیشتری را دارا است. بعد از آن به ترتیب مطالب مربوط به امامان، صحابه آنان و علمای طراز اول، تفسیر و کلام قرار دارند. کمترین مطالب را در این ده شماره، مطالب و موضوعات مربوط به حدیث (سه مطلب) دارا می باشد. موضوعات و مطالب مربوط به فلسطین و سایر کشورهای اسلامی، ادیان بزرگ جهان و همچنین زنان و خانواده، سهم قابل توجهی را به خود اختصاص داده اند. روی هم رفته جدول موضوعات، وجه غالب مطالب اجتماعی و کلام را در مقایسه با موضوعات و مطالب مربوط به فقه، تاریخ اسلام، اخلاق و عدالت اجتماعی نشان می دهد.

مهم ترین موضوعات نشریه مکتب تشیع (سال های ۱۳۳۸ تا ۱۳۴۴)

موضوعات تاریخ انتشار	کلام	عدالت اجتماعی	اجتماعی (جامعه شناسی)	فقه	خانواده وزن	فلسفه	تفسیر	قرآن	امامان و اصحاب انان	پیامبر اخلاق	تاریخ اسلام	حدیث و سیر	ادیان	فلسطین وسایر کشورهای اسلامی	سایر
اردیبهشت ۳۸	۳	-	۳	۲	۱	۳	۱	۱	۱	۲	۵	۱	-	-	۱
مهر ۳۸	۱	-	۳	-	-	-	۲	۲	۱	۱	۱	-	-	-	۱
دی ۳۸	-	۱	۳	۱	۲	۲	۲	۲	۱	-	۱	۱	-	-	-
بهار ۳۹	-	-	۱	-	۱	۱	۳	-	۳	-	-	-	-	-	-
تیر ۳۹	-	-	۲	۱	۱	-	۱	۱	۱	۲	-	-	-	-	۱
خرداد ۴۰	۲	۲	۲	۱	-	-	۱	-	۳	۱	۱	-	۱	-	۱
اردیبهشت ۴۱	۲	-	۵	۱	۱	۲	۱	۲	۳	۱	۲	-	-	۱	۱
خرداد ۴۲	۱	۱	۲	۱	-	۱	۱	۱	۲	-	-	-	۲	۱	۱
اردیبهشت ۴۳	-	-	۳	۱	۱	۱	-	-	۲	۱	۲	-	۱	۲	۱
اردیبهشت ۴۴	۳	-	۴	۱	-	۱	۱	۳	۱	-	۱	-	۱	۱	-
جمع	۱۲	۴	۲۸	۹	۶	۱۱	۱۳	۱۲	۱۸	۴	۹	۳	۳	۵	۷

(جدول شماره ۴)

نشریات حوزوی دهه شصت

در سال‌های قبل از انقلاب، غیر از دو نشریه اصلی حوزه علمیه قم که توسط دو گروه با دیدگاه‌های متفاوت انتشار می‌یافت و همچنین چند نشریه وابسته به آنها، نشریه دیگری منتشر نمی‌شد. نشریه مکتب تشیع قبل از وقوع انقلاب اسلامی متوقف شد؛ ولی گروه نشریه مکتب اسلام به حیات خود ادامه داد. بعد از انقلاب اسلامی و در دهه شصت، نشریات زیادی توسط حوزویان منتشر شدند که همگی به جز مکتب اسلام، جدید بودند. این نشریات عبارت بودند از: مکتب اسلام، حوزه، پاسدار اسلام و نور علم.

اولین شماره پاسدار اسلام در دی‌ماه ۱۳۶۰ منتشر شد. در شماره اول این نشریه هدف از انتشار آن، تبلیغ و اشاعه گوشه‌هایی از انوار و معارف قرآنی و پیغمبر و خاندان پاکش ذکر شده است.

ماهنامه حوزه در آبان ۱۳۶۲ برابر با محرم ۱۴۰۴ هـ. ق فعالیت مطبوعاتی خود را آغاز کرد. در این شماره، اشاره دارد که ماهنامه حوزه مجله صنفی و ویژه طلاب علوم دینی است.

اولین شماره دو ماهنامه نور علم در مهرماه ۱۳۶۲ برابر با محرم الحرام ۱۴۰۴ منتشر شد. در سرمقاله اولین شماره آن آمده است: «در سایه ارشادات حضرت امام نسبت به حوزه‌های علمیه به‌ویژه حوزه مقدسه قم، از مدت‌ها پیش انتظار می‌رفت نشریه‌ای جامع و علمی و متناسب با مرکزی چون حوزه علمیه قم داشته باشیم. تا بحمدالله شرایط فراهم شد و مقدمات آن آماده شد. امید است همان‌طور که انتظار می‌رفت، این نشریه بتواند برای دانشمندان و روحانیون مفید و در مسائل مهم و اسلامی و مباحث زیربنایی انقلاب در حد خود راهگشا باشد».

از میان این چهار نشریه، فعالیت نور علم متوقف شد و در دهه هفتاد، اثری از آن وجود ندارد؛ اما بقیه نشریات به فعالیت خود ادامه می‌دهند.

بررسی این نشریات نشان می‌دهد این نشریات عموماً در موضوعات عمومی انتشار یافته‌اند و جهت‌گیری تخصصی در نشریات این دوره مشاهده نمی‌شود. ساختار این نشریات را عمدتاً مقالات، مصاحبه‌ها، معرفی کتاب، و اخبار و گزارش تشکیل می‌دهد. فقه، قرآن و نهج‌البلاغه، اصول، اخلاق، تفسیر، عرفان، تاریخ اسلام، فلسفه، مسائل حوزه، احکام، حدیث و ادعیه، زندگی‌نامه‌ی علما، معرفی و نقد کتاب، اهم موضوعاتی است که این نشریات در این دهه به آن پرداخته‌اند. استفاده از نویسندگان ثابت و مشارکت حداقلی بانوان در تألیف مقالات از ویژگی‌های این نشریات در این دهه می‌باشد. کم‌توجهی به استانداردهای مطبوعاتی، توجه کم به جاذبه‌های مطبوعاتی در طراحی جلد، صفحه‌آرایی و... از دیگر ویژگی‌های نشریات حوزوی در این دهه می‌باشد.

نشریات حوزوی دهه هفتاد

دومین دهه انقلاب اسلامی، دهه تحولات جدی و رشد و شکوفایی مطبوعات حوزوی است. در این دهه شاهد توجه جدی حوزه به مطبوعات هستیم. حوزه علمیه به‌عنوان یک نهاد دینی - فرهنگی دست‌اندرکار چاپ نشریات زیادی است که به‌طور روزانه، ماهنامه، دوماهنامه و فصلنامه منتشر می‌شوند. در این دهه حوزه علمیه بیش از ۳۰ نشریه منتشر می‌کند که در بین آنها روزنامه هم وجود دارد. سال ۱۳۷۸ دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم دست به انتشار روزنامه انتخاب می‌زند، گرچه بیش از انتخاب روزنامه فیضیه توسط حوزه منتشر می‌شده است، ولی انتخاب اولین روزنامه حرفه‌ای و سراسری حوزه محسوب می‌شود.

بررسی نشریات حوزوی در سال ۱۳۷۷ نشان می‌دهد در این دهه شاهد رشد مطبوعات تخصصی در نشریات حوزوی هستیم؛ به‌طوری‌که از ۱۷ نشریه بررسی شده در این سال، اکثر آنها در یک موضوع تخصصی انتشار یافته است.

نشریات حوزوی به تفکیک زمینه تخصصی

ردیف	زمینه تخصصی	نشریات
۱	فقه	فقه و فقه اهل بیت
۲	قرآن پژوهشی	بینات، پژوهش های قرآنی
۳	علوم انسانی اسلامی	نقد و نظر، نامه مفید، معرفت، حوزه و دانشگاه، اندیشه حوزه
۴	ویژه مسائل حوزه و طلاب	حوزه و پیام حوزه
۵	علوم حدیث	علوم حدیث
۶	کلام	کلام اسلامی
۷	اطلاع رسانی در حوزه علوم اسلامی	آیین پژوهش
۸	اندیشه سیاسی اسلام	حکومت اسلامی

(جدول شماره ۵)

بدین ترتیب مشخص می شود زمینه تخصصی علوم انسانی و اسلامی بیشتر مورد توجه بوده است و پنج نشریه در این زمینه به فعالیت پرداخته اند. از این میان نامه مفید از سوی دانشگاه مفید قم، حوزه و دانشگاه از سوی دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، اندیشه حوزه از سوی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، نقد و نظر از سوی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم و معرفت از مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) به فعالیت مطبوعاتی پرداخته اند. فقه و قرآن پژوهی از دیگر موضوعات تخصصی است که بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

بررسی وضعیت صاحبان امتیاز این نشریات نشان می دهد دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم تعداد قابل توجهی از این نشریات را منتشر می کند. نکته قابل توجه در این زمینه، ورود مراکز علمی و دانشگاهی وابسته به حوزه علمیه در جرگه صاحبان امتیاز نشریات حوزوی است؛ به طوری که پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (دفتر همکاری حوزه و دانشگاه)، دانشگاه مفید، دانشکده علوم حدیث، دانشگاه علوم اسلامی رضوی

از مراکز علمی و دانشگاهی هستند که به فعالیت مطبوعاتی رو آوردند و غالباً در زمینه علوم انسانی - اسلامی به فعالیت پرداختند. بررسی این نشریات در سال ۱۳۷۷، نشان می‌دهد که ساختار اصلی این نشریات را مقالات تشکیل می‌دهند و بیش از ۸۰ درصد صفحات نشریه به درج مقالات اختصاص دارد.

از ۱۸ نشریه‌ای که در این تحقیق واری شده است، تنها درس‌هایی از مکتب اسلام متعلق به قبل از انقلاب اسلامی است. ۸۳ درصد این نشریات متعلق به دهه ۷۰ است. آینه پژوهش به دلیل اینکه در سال ۱۳۶۹ پا به دنیای مطبوعات گذاشته است، جزء مطبوعات دهه هفتاد محسوب شده است. از نشریات دهه ۶۰ نور علم به تعطیلی گرایید و حوزه، پاسدار اسلام، درس‌هایی از مکتب اسلام و کیهان اندیشه همچنان منتشر می‌شوند.

امروزه در حوزه علمیه و مراکز فرهنگی علمی وابسته به آن، انواع نشریات از روزنامه تا فصلنامه، در همه زمینه‌ها فعالیت قابل توجه دارند. زمینه‌هایی چون معارف قرآنی، حدیث، فقه، علوم انسانی و اجتماعی، اطلاع‌رسانی علوم اسلامی و... از زمینه‌های مورد بحث نشریات حوزوی است. دهه هفتاد، دهه توجه حوزه به مخاطبان گوناگون است. امروزه حوزه مخاطبان خود را از اقشار مختلف مردم می‌جوید. در دهه هفتاد نشریات حوزوی برای تمامی اقشار جامعه اعم از زنان، کودکان، نوجوانان، حوزویان، دانشگاهیان و عموم مردم به تولید نشریه همت گماردند.

به نظر می‌رسد هم اکنون نیز دو جریان فکری که قبل از انقلاب گروه نشریات مکتب اسلام و گروه نشریات مکتب تشیع را اداره می‌کردند، همچنان به فعالیت مشغول هستند. گروه اول در حال حاضر گردانندگان نشریاتی چون مکتب اسلام، کلام اسلامی، پیام حوزه و تا حدودی پاسدار اسلام، حوزه و فقه هستند. نویسندگان این نشریات در هر سه نشریه قلم می‌زنند (جدول شماره ۶). بررسی موضوعی مقالات این نشریات نیز مشابهت‌های زیادی را نشان می‌دهد. تفسیر، اخلاق و عرفان، موضوعات سیاسی، زندگی‌نامه‌علماء، کلام اسلامی و تاریخ اسلام از موضوعاتی است که این نشریات به طور وسیع به آن می‌پردازند.

نویسندگان نشریات حوزوی

کلام اسلامی	درس‌هایی از مکتب اسلام	پیام حوزه	پاسدار اسلام
جعفر سبحانی	جعفر سبحانی	مهدی پیشوایی	عبدالله جوادی آملی
احمد بهشتی	داود الهامی	علی ربانی گلپایگانی	محمدتقی مصباح‌زاده
علی ربانی گلپایگانی	مهدی پیشوایی	محسن صادقی	سید احمد خاتمی
عزالدین رضانژاد	احمد بهشتی	مرتضی اخوان	محمد رضا حافظ‌نیا
محمد محمدرضایی	حسین حقانی زنجانی	علی مختاری	غلامرضا گلی زواره
فاضل عرفان	غلامرضا گلی زواره	احمد عابدی	محمد مهدی اشتهداری
علی ابوالحسنی	علی مرزبان‌راد		سید محمدجواد مهری
داود الهامی	منصور اشرفی		محمدتقی رهبر
علی زمانی قمشه‌ای	علی زمانی قمشه‌ای		
مهدی علی‌پور	محمد مهدی علیقلی		
سید محمد ثقفی	رضا باقی‌زاده		
	علیرضا سبحانی		

(جدول شماره ۶)

نشریات سنتی (گروه اول) نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

بررسی این نشریات، وجوه تشابه زیر را بین آنها روشن می‌سازد:

۱. استفاده از نویسندگان ثابت

گردانندگان این نشریات تعداد اندکی هستند که در تمامی شماره‌ها و یا بیشتر شماره‌ها از آنها مطلب و مقاله وجود دارد. نگاهی به جدول شماره ۷ روشن می‌سازد که تعداد معدودی از افراد با این نشریات در طول دو دهه همکاری داشته‌اند.

در مورد پاسدار اسلام افرادی چون عبدالله جوادی آملی، محمد محمدی گلپایگانی، سید محمدجواد مهری، محمدرضا حافظ‌نیا و محمدحسن رحیمیان، در هر دو دهه در نشریه فعالیت داشته‌اند و آقایان حسینعلی منتظری و حسین نوری همدانی، ایزدی نجف‌آبادی و رسولی محلاتی در دهه ۶۰ و آقایان محمدتقی رهبر، محمدتقی مصباح، غلامرضا گلی زواره در دهه ۷۰ با این نشریه همکاری داشته‌اند.

در مورد نشریه پیام حوزه با توجه به اینکه از نشریات دهه ۷۰ است، اطلاعات دو سال ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ آورده شده است. در این نشریه نیز همین روند ادامه دارد. بررسی نشریه درس‌هایی از مکتب اسلام نشان می‌دهد با توجه به اینکه این نشریه قبل از انقلاب اسلامی آغاز به کار کرده، در هر سه دوره، با تعداد محدودی افراد روبه‌رو بوده است؛ افرادی چون: داود الهامی، جعفر سبحانی، علی‌اکبر حسینی، حسین حقانی زنجانی، مهدی پیشوایی، منصور اشرفی، احمد بهشتی، عقیقی بخشایشی و ناصر مکارم شیرازی. در واقع این افراد گردانندگان اصلی این نشریه هستند.

در حوزه کلام اسلامی نیز با نام افرادی چون: جعفر سبحانی، احمد بهشتی، علی ربانی گلپایگانی، عزالدین رضانزاد، سید محمد ثقفی، علی‌ابوالحسنی، محمد محمدرضایی، داود الهامی و فاضل عرفان، در دو سال مورد بررسی برمی‌خوریم.

(جدول شماره ۷)

کلام اسلامی		درس هائیک از مکتب اسلام			بیم حوزه		پاسدار اسلام	
۱۳۷۷	۱۳۷۶	۷۰ هجری	۶۰ هجری	قبل از انقلاب اسلامی	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۷۰ هجری	۶۰ هجری
جعفر سبحانی	جعفر سبحانی	داود الهامی	داود الهامی	داود الهامی	علی ربانی گلپایگانی	علی ربانی گلپایگانی	عبدالله جوادی آملی	حسینعلی منتظری
احمدیهشتی	احمدیهشتی	جعفر سبحانی	جعفر سبحانی	جعفر سبحانی	مهدی پیشوایی	مهدی پیشوایی	محمدحسن روحانیان	عبدالله جوادی آملی
علی ربانی گلپایگانی	علی ربانی گلپایگانی	علی رضا سبحانی	علی اکبر حسینی	علی اکبر حسینی	مرتضی انجوان	مرتضی انجوان	سید احمد خاتمی	حسین نوری همدانی
عزالدین رضائزاد	عزالدین رضائزاد	حسن خفائی زنجانی	حسن خفائی زنجانی	حسن خفائی زنجانی	علی مختاری	علی کریمی جهرمی	غلامرضا گلپایگانی	محمدمحمدی گلپایگانی
سیدمحمدتقی	سیدمحمدتقی	مهدی پیشوایی	مهدی پیشوایی	مهدی پیشوایی	احمد عابدی	سیدمحمدتقی آیتاللهی	محمد مهدی آنتهاردی	سیدمحمدجوادی مهری
علی ابوالحسنی	علی ابوالحسنی	منصور اشرفی	منصور اشرفی	منصور اشرفی			سیدمحمدجوادی مهری	ایزدی نجف آبادی
محمد محمدرضایی	محمد محمدرضایی	احمدیهشتی	احمدیهشتی	احمدیهشتی			محمدضربانها، الدینی	سیدمحمد موسی خوئیسی ها
فاضل عرفان	فاضل عرفان	علی زمانی قمشه ای	علی زمانی قمشه ای	ناصر مکارم شیرازی			محمد رضا حافظیا	رسول بحلاتی
داود الهامی	داود الهامی	غلامرضا گلپایگانی	عقیقه بنخداپاشی	هادی دوست محمدی			محمدتقی رهبر	محمدرضا حافظیا
		محمد مهدی علیقلی	هادی دوست محمدی	زین الدین قرنی			محمدتقی مصباح یزدی	محمدحسن روحانیان
		رضا باقی زاده	ناصر مکارم شیرازی	علی جنتی کرمانی				
				محمود حکیمی				
				عقیقه بنخداپاشی				

استفاده از نویسندگان معدود و ثابت در برخی دیگر از نشریات حوزه نیز به چشم می‌خورد؛ مثلاً دو ماهنامه حوزه را افرادی چون: اسماعیل اسماعیلی، علی‌اکبر ذاکری، عبدالرضا ایزدپناه، عباس مخلصی، محمد صادق مزینانی، ابوالقاسم یعقوبی، سید عباس رضوی و غلامرضا جلالی اداره می‌کنند. این افراد با اندکی تفاوت، مدیریت فصلنامه فقه را نیز بر عهده دارند.

۲. نبود جاذبه‌های تصویری و تخصص‌های مطبوعاتی

این نشریات عموماً شکل ثابتی دارند و از تخصص‌های مطبوعاتی و جاذبه‌های تصویری چون طراحی روی جلد، طراحی صفحه و... جهت جذب مخاطبان استفاده نمی‌کنند. مثلاً مکتب اسلام از ابتدای فعالیت مطبوعاتی خود تا به حال هیچ تغییری در طرح روی جلد، صفحه‌آرایی و... نداده است.

۳. پرداختن به موضوعات ثابت و تکراری

بررسی این مطبوعات نشان می‌دهد که از نظر موضوعی، موضوعات ثابت و تکراری در آنها بسیار به چشم می‌خورد و از ورود به موضوعات جدید عمدتاً اجتناب می‌کنند. البته این چنین نیست که اصلاً به موضوعات جدید در این نشریات پرداخته نشود، بلکه عمده فعالیت مطبوعاتی این دسته نشریات این گونه است.

۴. عدم استفاده از نویسندگان غیر حوزوی

نشریات سنتی به ندرت از نویسندگان غیر حوزوی استفاده کرده‌اند و عمدتاً نشریه را تعداد اندکی افراد اداره می‌کنند.

نشریات نوگرا (گروه دوم)

در این دسته، نشریاتی چون: نقد و نظر، نامه مفید، حکومت اسلامی، فقه اهل بیت و آینه پژوهش قرار دارند. به نظر می‌رسد این نشریات دنبال‌کننده خط فکری مکتب تشیع

می‌باشند. بر خلاف گروه اول، نویسندگان ثابت و تکراری کمتر در این نشریات به چشم می‌خورد. همچنین این نشریات تا حدود زیادی به جذب مخاطب فکر می‌کنند و از جاذبه‌ها و تخصص‌های مطبوعاتی نیز جهت جذب مخاطبین خود استفاده می‌کنند. به همین دلیل این گونه نشریات در جذب مخاطب موفقیت بیشتری دارند. تنوع موضوعی و پرداختن به مسائلی چون سنت و تجدد، دین و سنت که در این نشریات دیده می‌شود، در میان نشریات حوزه بی‌سابقه است. یکی دیگر از مشخصات این نشریات که آنها را از گروه اول متمایز می‌کند، استفاده از نویسندگان غیر حوزوی و دانشگاهی و یا افرادی است که در هر دو مرکز حوزه و دانشگاه تحصیلاتی داشته‌اند. همچنین استفاده از مقالات غیر فارسی و ترجمه شده از مشخصات این نشریات است.

تنوع موضوعی نشریات حوزوی در دو دهه پس از انقلاب اسلامی

بررسی نشریات حوزوی در دهه ۶۰ و ۷۰ این نکته را روشن می‌کند که ما در دهه هفتاد با تنوع موضوعی نشریات حوزوی روبه‌رو هستیم؛ به طوری که در این دهه با نشریاتی روبه‌رو می‌شویم که در زمینه‌های علوم حدیث، قرآن، کلام اسلامی، فقه، اطلاع‌رسانی، علوم انسانی و موضوعات عمومی مشغول فعالیت هستند. جدول شماره ۸ نشان‌دهنده تنوع موضوعی نشریات حوزوی در دهه اخیر است.

زمینه تخصصی نشریات حوزوی در دهه ۶۰ و ۷۰

ردیف	زمینه تخصصی										
	حدیث	کلام	فقه	کودکان و نوجوانان	زنان	قرآن پژوهی	حوزه‌های علمیه	اطلاع‌رسانی	علوم انسانی	عمومی	روزنامه
۱							*	*			
۲	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

(جدول شماره ۸)

بررسی جدول شماره ۸ نشان می‌دهد که در دهه ۶۰ بیشتر با نشریات عمومی حوزوی روبه‌رو هستیم. از ۶ نشریه‌ای که در دهه ۶۰ منتشر شده‌اند، پاسدار اسلام، درس‌هایی از مکتب اسلام، نشریات عمومی، نور علم و حوزه مخصوص حوزه‌های علمیه، کیهان اندیشه ویژه علوم انسانی و اسلامی و سلام بچه‌ها مخصوص کودکان و نوجوانان است.

۱. همکاری نویسندگان غیر حوزوی با نشریات حوزوی

در دهه هفتاد، برخی از نشریات حوزوی به همکاری با نویسندگان غیر حوزوی و یا نویسندگانی که صبغه حوزوی - دانشگاهی دارند، روی می‌آورند؛ به‌طور مثال در نشریاتی چون حکومت اسلامی که در زمینه اندیشه سیاسی اسلام منتشر می‌شود، یا فصلنامه نقد و نظر و فصلنامه مفید شاهد همکاری نویسندگان غیر حوزوی با نشریات حوزوی هستیم.

بررسی موضوعاتی که این نویسندگان (غیر حوزوی) درباره آن مطلب نوشته‌اند، نشان‌دهنده این مطلب است که هرگاه نشریات حوزوی به مطالب و موضوعاتی غیر معمول در حوزه‌های علمیه پرداخته‌اند، بر تعداد همکاران غیر حوزوی این نشریات افزوده شده است؛ به‌طور مثال در نشریه نقد و نظر وقتی با موضوعاتی چون سنت و تجدد و دین و سنت روبه‌رو هستیم، می‌بینیم که به‌طور محسوسی بر تعداد نویسندگان غیر حوزوی افزوده می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۲. افزایش مقالات ترجمه شده در دهه هفتاد

در دهه ۶۰ از مقالات غیر فارسی در نشریات حوزوی کمتر استفاده شده است و توجه عمده نشریات حوزوی بر مقالات تألیفی است؛ ولی هر چه به طرف دهه هفتاد نزدیک‌تر می‌شویم، شاهد افزایش مقالات ترجمه شده در نشریات حوزوی هستیم. بررسی مقالات ترجمه شده در دهه ۶۰ نشان‌دهنده این مطلب است که زبان این مقالات عمدتاً عربی است و از ترجمه مقالات انگلیسی و فرانسه خبری نیست.

نشریاتی که از دهه ۶۰ فعالیت خود را آغاز کرده‌اند و در دهه هفتاد نیز به فعالیت مطبوعاتی خود ادامه داده‌اند، در دهه هفتاد نیز همان روند عدم استفاده از مقالات ترجمه شده را ادامه داده‌اند. اما در نشریاتی که از دهه هفتاد به عرصه مطبوعات حوزوی راه یافته‌اند؛ همانند حکومت اسلامی، نامه مفید، نقد و نظر و حوزه و دانشگاه مقاله‌های ترجمه‌ای بیشتر به چشم می‌خورد.

۳. تنوع موضوعی مقالات در دهه هفتاد

نشریات حوزوی متعلق به دهه ۶۰ که در دهه هفتاد نیز به فعالیت مطبوعاتی مشغول بوده‌اند، از نظر موضوع عمدتاً تغییر نکرده‌اند و همچنان به موضوعاتی چون اخلاق و عرفان، تفسیر، کلام، تاریخ اسلام، ائمه و پیامبر و شرح حال بزرگان، امور بهداشتی و پزشکی و مسائل سیاسی (عمده مقالات سیاسی مربوط به نشریه پاسدار اسلام است) می‌پرداخته‌اند؛ ولی بررسی نشریات حوزوی در دهه هفتاد نشان از گستردگی موضوعی و پرداختن به موضوعات جدید دارد؛ به طوری که در نشریات دهه ۶۰ مقالاتی با موضوع جامعه‌شناسی دیده نمی‌شود، ولی در دهه هفتاد شاهد درج مقالاتی در باب جامعه‌شناسی دینی، جامعه‌شناسی معرفت، جامعه‌شناسی علم و... در نشریات حوزوی هستیم.

دهه هشتاد: تخصصی شدن مطبوعات حوزوی

در دهه هشتاد نشریات علمی و تخصصی حوزوی با رشد قابل توجه کمی و کیفی روبه‌رو شده و در حوزه‌های تخصصی مختلفی انتشار یافته‌اند. حوزه‌های تخصصی فلسفه و کلام، علوم قرآن، فقه و اصول، معارف و اندیشه اسلامی، علوم تربیتی، تاریخ اسلامی، کتاب‌شناسی در حوزه اسلامی، علوم سیاسی، اخلاق و عرفان و اقتصاد اسلامی، حوزه‌هایی است که نشریات حوزوی اقدام به انتشار نشریه در آن زمینه‌ها کرده‌اند.

زمینه تخصصی نشریات حوزوی در دهه ۸۰

حوزه تخصصی	تعداد نشریه	درصد	حوزه تخصصی	تعداد نشریه	درصد
فلسفه، کلام و معرفت‌شناسی	۹	۲۲/۵	علوم تربیتی	۳	۷/۵
علوم قرآنی	۷	۱۷/۵	تاریخ	۳	۷/۵
فقه و اصول و حقوق	۶	۱۵	علوم سیاسی	۲	۵
معارف و اندیشه اسلامی	۵	۱۲/۵	اقتصاد اسلامی	۱	۲/۵
کتاب‌شناسی و اطلاع‌رسانی در حوزه اسلامی	۳	۷/۵	اخلاق و عرفان	۱	۲/۵

(جدول شماره ۹)

زمینه تخصصی نشریات حوزوی

حوزه تخصصی	نام نشریه	صاحب امتیاز
اخلاق و عرفان	اخلاق	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
اقتصاد اسلامی	اقتصاد اسلامی	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
معارف و اندیشه اسلامی	الهیات و حقوق	دانشگاه علوم اسلامی رضوی
	انجمن معارف اسلامی	انجمن معارف اسلامی ایران
	اندیشه حوزه	دانشگاه علوم اسلامی رضوی
	معرفت	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
فقه و اصول و حقوق	معارف اسلامی	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
	پژوهش‌های اصولی	صادق لاریجانی
	فقه	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
	فقه اهل بیت	دائرة المعارف فقه اسلامی
	فقه و اصول	مدرسه تخصصی فقه و اصول
	فقه و حقوق	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی
	ندای صادق	دانشگاه امام صادق

حوزه تخصصی	نام نشریه	صاحب امتیاز	
فلسفه و کلام و معرفت شناسی	نقد و نظر	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم	
	معرفت فلسفی	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی	
	معارف عقلی	مرکز پژوهشی دایره المعارف علوم عقلی اسلامی	
	خردنامه صدرا	سید محمد خامنه‌ای	
	کلام اسلامی	مؤسسه امام صادق (ع)	
	قبسات	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	
	کتاب نقد	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	
	ذهن	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	
	شکوه النور	دانشگاه امام صادق (ع)	
	اطلاعات رسانی و کتاب شناسی، اطلاع رسانی و مراجع	پژوهش و حوزه	معاونت پژوهشی حوزه علمیه قم
میراث شهاب	آینه پژوهش	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم	
فقرت پژوهش های قرآنی علوم حدیث	میراث شهاب	مرعشی نجفی	
	پژوهش های قرآنی	دفتر تبلیغات اسلامی خراسان	
	علوم حدیث	دانشکده علوم حدیث	
	کوثر	مؤسسه فصلنامه قرآنی کوثر	
	مشکات	بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی	
	نهیج البلاغه	بنیاد نهیج البلاغه	
	بشارت	مؤسسه معارف اسلامی امام رضا (ع)	
	بینات	مؤسسه معارف اسلامی امام رضا (ع)	
	علوم تربیتی و اجتماعی	مطالعات روان شناسی	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
		روان شناسی و دین	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
تربیت اسلامی		پژوهشگاه حوزه و دانشگاه	
تاریخ و سیره	تاریخ در آینه پژوهش	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)	
	تاریخ اسلام	دانشگاه باقر العلوم	
	شیعه شناسی	مؤسسه شیعه شناسی	
علوم سیاسی	علوم سیاسی	دانشگاه باقر العلوم	
	حکومت اسلامی	دبیرخانه مجلس خبرگان	

(جدول شماره ۱۰)

منابع

۱. برزین، مسعود، تجزیه و تحلیل آماری مطبوعات ایران، تهران، مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ها، ۱۳۷۰.
۲. چیت‌ساز قمی، محمدجواد، روند انتشار مطبوعات حوزوی در سال ۱۳۷۷، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۳. _____، روند انتشار مطبوعات حوزوی در سال ۱۳۷۸، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۹.
۴. _____، روند انتشار مطبوعات حوزوی در سال ۱۳۷۶، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، بی‌تا.
۵. _____، گفتمان حوزه در چهل سال اخیر (مطالعه موردی نشریات حوزوی ۱۳۳۷ تا ۱۳۷۶)، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۸.
۶. صدر هاشمی، محمد، تاریخ جراید و مطبوعات ایران، اصفهان، بی‌تا.
۷. قاسمی، سیدفرید، راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار، تهران، مرکز تحقیقات و مطالعات رسانه‌ها، ۱۳۷۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی